

### Розділ III. ПРОБЛЕМИ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА

© 2012 р.

О.В. Мамічева (м. Слов'янськ)

#### ЗАГАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

**Постановка проблеми.** Розуміння того, що якісна освіта є одним з основних ресурсів розвитку суспільства, породжує потребу змін у відношенні до освіти. Оскільки ключовою фігурою, що формує якість освіт, безумовно, є викладач вищої школи, оцінка якості професійної діяльності якого в світлі нових уявлень і вимог висувається на перший план. Сьогодні як ніколи зросла потреба у викладачі, здатному удосконалювати зміст своєї діяльності за допомогою критичного, творчого осмислення і застосування передових педагогічних і інформаційних технологій. Орієнтуючись на процеси гуманізації навчання, на цілісне формування особистості яка навчається, визнання її цінності і необхідності для сучасного суспільства, необхідно, перш за все, пам'ятати, що вона формується особистістю викладача.

**Мета статті.** Здійснити науково-психологічний аналіз теоретичних підходів до розуміння формування професійної діяльності викладачів вищої школи в освітньому процесі. Встановити, основні психолого-педагогічні функції, що впливають із структури їх діяльності.

**Аналіз останніх публікацій.** Теоретичний рівень опанування педагогічного досвіду людства становить психолого-педагогічну ерудицію викладача вищої школи, що є теоретичною основою його психологічної культури і необхідною умовою формування психологічної майстерності професійної діяльності педагогів вищої школи в освітньому процесі. Психолого-педагогічна ерудиція виявляється у вільному володінні науковими основами психології та педагогіки, умінні здійснити психолого-педагогічний аналіз різних навчально-виховних явищ і заходів, визначенні оптимальних способів педагогічного впливу, дійових методів і форм навчально-виховного процесу, тобто в рівні опанування об'єктивними закономірностями цих наук.

Практичний рівень опанування досвіду людства визначається як психологічна техніка – комплекс знань, умінь, навичок, необхідних педагогу для того, щоб ефективно застосувати на практиці вибрані ним методи педагогічного впливу як на окремих вихованців, так і на колектив у цілому. Володіння психологічною технікою є складовою частиною психологічної майстерності, потребує глибоких спеціальних знань з психології і педагогіки та особливої практичної підготовки. Вчитель-майстер, володіючи арсеналом педагогічних засобів, вибирає із них найбільш економні та ефективні, які забезпечують досягнення запроєктованих з оптимальними зусиллями [1].

У зміст поняття «психологічна техніка» включають дві групи компонентів: перша пов'язана з умінням викладача вищої школи керувати своєю поведінкою, це – оптимальне керування емоціями, настроєм, прояв соціально-перцептивних здібностей; володіння технікою мови; виразна демонстрація вихованцям певних почуттів, суб'єктивного ставлення до тих чи інших дій вихованців; вміння пізнавати їхній внутрішній душевний стан. Друга – пов'язана з умінням викладача вищої школи впливати на особистість студента і колектив та розкриває процесуальний бік процесу навчання й виховання: дидактичні, організаційні, конструктивні, комунікативні вміння; технологічні прийоми висування вимог, керування педагогічним спілкуванням тощо. Наступний елемент психологічної техніки – це вміння викладача вищої

школи керувати як своїм психічним станом, емоціями та настроєм, так і вихованців. Педагог повинен створити таку духовну, інтелектуальну та емоційну обстановку під час спілкування, де панувала б атмосфера довіри, добра, людяності, взаєморозуміння та психологічної взаємопідтримки. Аналізуючи вимоги до професійної діяльності викладача, на думку А.К.Маркової, він повинен бути готовим до виконання цієї діяльності, для розвитку певних якостей, умінь [2].

Теоретична готовність складається з наступних умінь: складати робочі учбові програми по предмету на базовому і профільному рівні; визначати найбільш раціональні види діяльності студентів по оволодінню матеріалом і передбачати складнощі в його освоєнні; визначати найбільш ефективні методи і прийоми ведення лекції чи практичного заняття; розробляти діагностичний інструментарій; діагностувати і аналізувати труднощі, визначати причини і шляхи їх подолання; проектувати на основі результатів діагностики особистості освітній процес, направлений на максимальну індивідуалізацію навчання, розвиток дослідницької діяльності студентів, посилення творчого, самостійного початку в діяльності учнів; будувати логіку викладання предмету, витікаючу з потреб і можливостей конкретного профілю навчання; систематично поповнювати свої знання шляхом самоосвіти; систематично розширювати свої знання шляхом вивчення досвіду колег; здобувати нові знання з реального педагогічного процесу.

Практична готовність припускає наявність умінь: вивчати особистість студентів і студентський колектив з метою виявлення рівня їх розвитку і умов, що впливають на результати навчання і виховання; аналізувати і практично оцінювати учбовий матеріал, навчальні і методичні посібники, програми курсів, засоби навчання і творчо їх використовувати; не стільки транслювати знання, викладені в підручнику, скільки організовувати учбово-пізнавальну діяльність; адекватно інтерпретувати результати діагностики особистості студентів; вести моніторинг просування студентів по наміченому освітньому шляху; стимулювати самостійну роботу з різними джерелами інформації і базами даних, використовувати в учбовому процесі можливості інформаційних технологій для відкритої освіти; забезпечити практичну орієнтацію і інструментальну спрямованість освіти для формування у студентів, предметних, надпредметних і ключових компетентностей; організовувати спільну творчу діяльність, направлену на розвиток соціально значущих якостей особистості; формувати у студентів досвід відповідального вибору і відповідальної діяльності, досвід самоорганізації; вивчати достоїнства і недоліки власної особистості і діяльності і перебудовувати свою діяльність відповідно до цілей і умов її протікання.

Мотиваційна готовність виражається: у наявності стійкої мотивації професійного зростання; у розумінні необхідності оновлювати професійні знання і удосконалювати педагогічні здібності; в наявності бажання переносити отримані знання в нові умови педагогічної діяльності; в прагненні творчо вирішувати педагогічні задачі; в умінні адекватно оцінювати результати своєї професійної діяльності з урахуванням умов їх отримання; у визнанні освітнього процесу студента суб'єктом, і бажанні вибудовувати з ним взаємодію.

До важливих професійних якостей відносяться: педагогічна ерудиція, педагогічне цілеполагання, педагогічне (практичне і діагностичне) мислення, педагогічна інтуїція, педагогічна імпровізація, педагогічна спостережливість, педагогічний оптимізм, педагогічна винахідливість, педагогічне передбачення і педагогічна рефлексія. У дослідженні Л.М. Мітіної були виділені більше 50 особистісних властивостей викладача, як професійно-значущих якостей, так і власне особових характеристик. Цей загальний перелік властивостей складає психологічний портрет ідеального викладача. Стрижнем, серцевиною цього портрета є власне особистісні якості: спрямованість, рівень домагань, самооцінка, образ «Я» [3].

У загальнопсихологічному сенсі спрямованість особи визначається як сукупність стійких мотивів, орієнтуючих діяльність особистості і щодо незалежних від наявних ситуацій. Особистісна спрямованість характеризується інтересами, схильностями, здібностями, переконаннями, ідеалами, в яких виражається світогляд людини. Розширюючи понятійний зміст цього визначення стосовно педагогічної діяльності, Н.В. Кузьміна включає в нього ще і інтерес до самих учнів, до творчості, до педагогічної професії, схильність займатися нею, усвідомлення своїх здібностей [4]. Основним мотивом істинно педагогічної спрямованості є інтерес до змісту педагогічної діяльності. У педагогічну спрямованість як вищий її рівень включається покликання, яке співвідноситься в процесі свого розвитку з потребою у вибраній діяльності. На цьому вищому ступені розвитку - покликання – це коли педагог не мислить себе без школи, без життя і діяльності своїх учнів. Це також актуально і для викладача вищої школи.

**Виклад основного матеріалу.** Завдання викладача вищої школи – знайти шлях до формування позитивних емоцій у процесі навчання. Це прості прийоми: зміна методів роботи, емоційність, активність викладача вищої школи, цікаві приклади, дотепні зауваження тощо. Ці прийоми дають не тільки тимчасовий успіх, вони сприяють збільшенню симпатії до викладача вищої школи, вирішують головне завдання – формують стійкий, постійний інтерес до предмета. Безперечно, цього не можна досягти, коли у педагога відсутні спостережливість, увага, уява. Обличчя й очі студента для викладача вищої школи мають бути відкритою книгою, з якої він черпає знання про його емоційно-вольовий стан, наміри бажання тощо. Узагальненим виявом стилю спілкування викладача вищої школи є педагогічний такт, де акумулюються всі складові психологічної культури і який є одним із основних показників психологічної майстерності.

Сутність педагогічного такту полягає в педагогічно доцільному ставленні та впливі викладача вищої школи на вихованців, в дотриманні почуття міри в спілкуванні з ними, в умінні налагоджувати продуктивний стиль спілкування в педагогічному процесі та в пошані до особистості студента. Основні ознаки педагогічного такту: людяність без зарозумілості; вимогливість без брутальності та прискіпливості; педагогічний вплив без наказів, навіювань, попереджень, без приниження особистої гідності студента; вміння висловлювати розпорядження, вказівки та прохання без благання, але і без марнославства; вміння слухати співрозмовника, не виказуючи байдужості та вищості; врівноваженість, самообладання і діловий тон спілкування без дратівливості та сухості; простота в спілкуванні без фамільярності та панібратства, без «показухи»; принциповість і наполегливість без упертості; уважність, чутливість і емпатійність без їх підкреслення; гумор без насмішки; скромність без удаваності. Отже, педагогічний такт виховується і набувається разом з психологічною культурою і конкретно виявляється в професійно-педагогічній діяльності. Ще один компонент психологічної техніки стосується технології здійснення різноманітних навчально-виховних заходів, уміння проводити їх на високому методичному рівні. Прийоми та способи виховного впливу досить різноманітні. Рівень володіння ними свідчить про зрілість викладача вищої школи і практично показує його майстерність у цій галузі діяльності. Отже, теоретичний і практичний рівні опанування вихователем педагогічним досвідом людства становлять методологічну і технологічну основу його психологічної діяльності та є важливою передумовою поступового просування до вершин психологічної майстерності в освітньому просторі.

Напевно, для інших видів людської діяльності цього було б досить, щоб досягти професійної майстерності. Але для психологічної діяльності цього замало, бо той, хто на все життя обирає психологічну професію, має володіти бодай трьома особливостями: умінням шанувати і любити людей більше себе; умінням протягом життя набувати знання і різновиди людського досвіду – теоретичний, практичний, естетичний; умінням передавати різновиди досвіду учням.

Психологічна діяльність – це найвідповідальніша галузь людської діяльності. До цієї роботи можна допустити тільки тих осіб, які мають до неї хист та інші особистісні якості, що сприяють цій діяльності. Слід враховувати такий аспект: у складних умовах життєдіяльності основним інструментом виховного впливу на вихованців є особистість викладача вищої школи, його професійна майстерність, рівень зрілості в професійно-педагогічній діяльності та особистісні якості. Головне призначення викладача вищої школи полягає в тому, щоб своєю високою моральністю, любов'ю до людей, знаннями, працелюбністю та іншими якостями стати взірцем для наслідування з боку студентів і особистим прикладом виховувати у них людяність. Отже, особистісними якостями є: педагогічні здібності; комунікативність; психологічна спрямованість та її гуманістичний характер; психологічна творчість. Педагог водночас має бути чутливим психологом, ставитися до студента як до неповторної та оригінальної особистості. За відсутності цієї чутливості він неспроможний досягти в професійній діяльності значних успіхів. Тому під педагогічними здібностями розуміється сукупність психічних рис особистості, необхідних для успішного оволодіння психологічною діяльністю, її ефективного здійснення, що є передумовою для вибору особистістю психологічної професії.

Обґрунтовуючи необхідність педагогічних здібностей викладача, слід мати на увазі те, що практична професійна діяльність лише наполовину побудована на раціональній технології. Друга половина її – мистецтво. Тому перша вимога до професійного викладача вищої школи – наявність педагогічних здібностей. Які є якістю особистості, котра інтегровано виражається у хисті до роботи з дітьми, любові до них, отриманні задоволення від спілкування з дітьми. Здібності до психологічної діяльності можна виявити шляхом визначення темпів опанування педагогом професійних педагогічних знань, глибини оволодіння основними прийомами та способами психологічної діяльності. Тут проявляється в сукупності вся психіка особистості, людина від цієї діяльності отримує велике задоволення, почуття реалізації життєвих прагнень і перспектив, бачить шляхи подальшого самовдосконалення. Відповідно до основних видів професійної діяльності викладача вищої школи та його функцій можна виокремити такі педагогічні здібності: виховні, дидактичні, управлінські, перцептивні, комунікативні, дослідницькі та науково-пізнавальні. Безперечно, серед них найголовнішими є виховні, дидактичні, перцептивні, комунікативні та управлінські, а інші – допоміжними. Окремі педагогічні здібності стали провідними властивостями викладача вищої школи, без яких неможлива психологічна діяльність. До них належать, наприклад, комунікативність і педагогічно-спрямоване спілкування. На основі стилю роботи і ставлення викладача вищої школи до колективу виокремлюють такі стилі педагогічного спілкування: спілкування на основі захоплення спільною творчою діяльністю; спілкування на основі дружнього ставлення; спілкування-дистанція; спілкування-залякування; спілкування-загравання. Стиль спілкування визначає три типи вчителів: «проактивний», «реактивний» і «надактивний». Перший – ініціативний в організації спілкування, індивідуалізує свої контакти з вихованцями, його настанова змінюється відповідно до досвіду. Він знає, чого хоче, і розуміє, що в його поведінці сприяє досягненню мети. Другий – також гнучкий у своїх настановах, але внутрішньо слабкий. Не він особисто, а вихованці диктують характер його спілкування з класом. У нього розпливчасті цілі та відкрито пристосувальна поведінка. Третій – схильний до гіпертрофованих оцінок своїх студентів і вибудовування нереальних моделей спілкування. На його думку, коли учень активніший від інших – він бунтар і хуліган, а коли пасивніший – ледар і нероба. Видумані ним же оцінки змушують такого викладача вищої школи діяти відповідним чином: він час від часу впадає в крайнощі, підпорядковуючи своїм стереотипам реальних студентів. Узагальненим виявом стилю спілкування викладача вищої школи є педагогічний такт, де акумулюються всі складові психологічної культури і який є одним із основних показників психологічної майстерності.

Сутність педагогічного такту полягає в педагогічно доцільному ставленні та впливі викладача вищої школи на вихованців, в дотриманні почуття міри в спілкуванні з ними, в умінні налагоджувати продуктивний стиль спілкування в педагогічному процесі та в пошані до особистості студента.

Основні ознаки педагогічного такту: людяність без зарозумілості; вимогливість без брутальності та прискіпливості; педагогічний вплив без наказів, навіювань, попереджень, без приниження особистої гідності студента; вміння висловлювати розпорядження, вказівки та прохання без благання, але і без марнославства; вміння слухати співрозмовника, не виказуючи байдужості та вищості; врівноваженість, самообладання і діловий тон спілкування без дратівливості та сухості; простота в спілкуванні без фамільярності та панібратства, без «показухи»; принциповість і наполегливість без упертості; уважність, чутливість і емпатійність без їх підкреслення; гумор без насмішки; скромність без удаваності. Отже, педагогічний такт виховується і набувається разом з психологічною культурою і конкретно виявляється в педагогічній діяльності. Він є показником зрілості викладача вищої школи як майстра своєї справи. Це сильний засіб, за допомогою якого вихованців можна перетворити на своїх спільників чи, навпаки, суперників.

Педагог повинен працювати над формуванням власного педагогічного такту і постійно його вдосконалювати. Як немає межі досконалості, так і немає межі вияву різноманітних і багатограних сторін педагогічного такту. Його вдосконаленню сприяє так званий соціальний інтелект – особлива індивідуальна його якість, що дає змогу розуміти дитину, розпізнавати найбільш суттєві її риси, усвідомлювати мотивацію її поведінки. Соціальний інтелект проявляється як просоціальна спрямованість, готовність до співробітництва, особиста зацікавленість у добробуті інших; соціальна ефективність як очікування успіху в розв'язанні міжособистісних взаємин; емпатійний інтерес та особисте співчуття, які забезпечують декодування невербальних ознак емоційних переживань; адекватне визначення ціннісних аспектів ставлення до себе і до інших.

Психологічна творчість – особистісна якість викладача вищої школи, яка є невичерпним джерелом його ініціативи, активності, інновацій, постійного натхнення для вдосконалення всього педагогічного процесу. Там, де немає творчості в діяльності, там немає живої душі. Аналіз професійної діяльності педагогів вищої школи дозволяє констатувати, що вони, крім освітньої, виховної і розвиваючої, виконують ще цілий ряд взаємозв'язаних функцій: пропедевтичну, реабілітаційну, орієнтаційну, компенсаторну, функцію соціалізації. Реалізація пропедевтичної функції пов'язана із здійсненням педагогічної підтримки людини в освітньому процесі, направлена на становлення людини як індивідуальності і представляє процес сумісного визначення з вихованцем його власних інтересів і шляхів подолання проблем, що заважають йому самостійно досягати бажаних результатів в різних сферах, шляхом вибору педагогом найбільш ефективних технологій з урахуванням індивідуальних можливостей вихованців і забезпечення їм дозованої педагогічної допомоги.

Реабілітаційна функція педагогів полягає у відновленні у студентів упевненості в своїх силах і можливостях за допомогою створення ситуацій успіху. У сфері реалізації пізнавальних інтересів особистості студента педагоги повинні забезпечити вільний вибір різної значущої для учня діяльності. Орієнтаційна функція педагога виявляється в допомозі учням у їх життєвому, особовому і професійному самовизначенні; у поступовому формуванні у учнів внутрішньої готовності до усвідомленої і самостійної побудови професійних перспектив свого розвитку, в практичній підготовці до життя і професійної кар'єри в умовах соціальних змін. Компенсаторна функція полягає в створенні можливостей для формування кожною дитиною власних уявлень про саму себе і навколишньому світі, свобода вибору форми освіти доповнюється свободою

ухвалення рішення, самостійністю в самоздійсненні завдяки тій справі, яку кожен робить сам. Педагоги виконують також функцію соціального захисту дітей, підсилюючи стартові можливості особистості на ринку праці і професійної освіти.

**Висновки.** Таким чином, з огляду характеристики професійної діяльності викладачів вищих навчальних закладів сьогодення вони повинні бути психологічно підготовленими. Встановлено, що із структури діяльності викладача вищого навчального закладу впливають його основні психолого-педагогічні функції: постановка мети, діагностування, прогнозування, проектування, планування, інформування, організація, оцінка і контроль, корегування, аналіз і дослідження. Аналіз професійної діяльності педагогів вищих навчальних закладів дозволяє констатувати, що вони, крім освітньої, виховної і розвиваючої, виконують ще цілий ряд взаємозв'язаних функцій: пропедевтичну, реабілітаційну, орієнтаційну, компенсаторну та функцію соціалізації в освітньому просторі.

### Література

1. Астахова В.И. Особенности положения преподавателей вузов Украины / В.И. Астахова // Социологические исследования. - 2007. - № 8. - 120 с.
2. Маркова А.К. Психология труда преподавателя высшей школы: Кн. для учителей / А.К. Маркова. - М.: Просвещение, 1993. - 192 с.
3. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя / Л.М. Митина. - М.: Флинта; МСПИ, 1998. - 200 с.
4. Кузьмина Н.В. Предмет акмеологии / Н.В. Кузьмина. – СПб: «Политехника», 2002. - 107с.

*В статье представлены современные подходы к характеристике профессиональной деятельности преподавателей высших учебных заведений. Проанализированы, основные психолого-педагогические функции, которые вытекают из структуры их деятельности.*

*In article modern approaches to the characteristic of professional work of teachers of higher educational institutions are presented. Are analysed, the basic psichologo-pedagogical functions which follow from structure of their activity.*

Статтю подано до друку 22.12.2012.

© 2012 р.

О. Р. Ткачишина (м. Київ)

### **РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ ЗДІБНОСТЕЙ У СТУДЕНТІВ – МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

**Постановка проблеми.** На сьогодні є досить актуальною проблема якісної професійної підготовки майбутніх психологів. Це пов'язано, насамперед з тим, що після закінчення вищого навчального закладу, вчорашній студент і сьогоднішній психолог досить непогано володіє теоретичними знаннями, які необхідні практичному психологу, проте, досить часто виявляється недостатній рівень розвитку практичних навичок та вмій. Слід зазначити, що соціальні вміння, а також комунікативні навички у студентів ефективно набуваються у процесі активного соціально-психологічного навчання, тренінгової форми роботи.

Розвиток комунікативних здібностей у студентів – майбутніх психологів під час навчання у ВНЗ є невід'ємною складовою цілісного процесу формування комунікативної компетентності психолога. Адже розвиток комунікативної сфери в особистості, яка за специфікою своєї